

NATURALIZM PRAWNICZY

STANOWISKA

Wolters Kluwer

NATURALIZM PRAWNICZY

STANOWISKA

redakcja naukowa

Jerzy Stelmach

Bartosz Brożek

Łukasz Kurek

Katarzyna Eliasz

Zamów książkę w księgarni internetowej

profinfo.pl
księgarnia internetowa

Wolters Kluwer

Warszawa 2015

Projekt został sfinansowany ze środków Narodowego Centrum Nauki przyznanych na podstawie decyzji numer DEC-2012/04/A/HS5/00655

Wydawca
Monika Pawłowska

Redaktor prowadzący
Joanna Cybulska

Opracowanie redakcyjne
Agata Czuj

Łamanie
Andrzej Gudowski

© Copyright by
Wolters Kluwer SA, 2015

ISBN: 978-83-264-8241-0

Wydane przez:
Wolters Kluwer SA

Dział Praw Autorskich
01-208 Warszawa, ul. Przyokopowa 33
tel. 22 535 82 19
e-mail: ksiazki@wolterskluwer.pl

www.wolterskluwer.pl
księgarnia internetowa www.profinfo.pl

Spis treści

Wstęp	7
Bartosz Brożek	
Naturalizm w filozofii średniowiecznej	11
Mateusz Hohol	
Naturalne podstawy normatywności: Hobbes i Hume	22
Wojciech Załuski	
Realizm prawniczy Błażeja Pascala	34
Marta Soniewicka	
Naturalizm według Fryderyka Nietzschego	55
Karol Chrobak	
Narodziny i rozwój pragmatycznego naturalizmu w filozofii niemieckiej	74
Łukasz Kurek	
Zarzut błędu naturalistycznego i jego wpływ na dwudziestowieczną metaetykę	94
Marcin Gorazda	
Filozoficzne i naukowe inspiracje naturalizacji prawa w wariacie amerykańskiego realizmu	112
Susan Haack	
O pragmatyzmie prawnym: dokąd wiedzie nas <i>Ścieżka prawa</i> ?	131
Marcin Gorazda	
U źródeł amerykańskiego realizmu prawnego	165
Katarzyna Eliaz	
Obowiązywanie prawa w ujęciu skandynawskiego realizmu prawnego	187
Marek Jakubiec	
<i>Tû-Tû</i> Alfa Rossa a tezy skandynawskiego realizmu prawnego	201

Julia Stanek

Rosyjski realizm prawny. Psychologiczna koncepcja prawa
– powstanie i rozwój221

Julia Stanek

Teoria Nikołaja Korkunova. Pierwsza próba psychologicznego
ujęcia prawa233

Bartosz Brożek

Emocje jako fundament prawa. Uwagi o teorii Leona Petrażyckiego253

Anna Brożek

Leona Petrażyckiego wizja logiki adekwatnej266

Alessandro Serpe

W perspektywie realizmu. Norberto Bobbio o prawie, polityce i demokracji284

Informacja o autorach307

Wstęp

1. Celem tego tomu jest z jednej strony pokazanie niektórych przynajmniej filozoficznych źródeł naturalizmu prawniczego, z drugiej natomiast omówienie najważniejszych stanowisk naturalistycznych (realistycznych) w filozofii prawa. Podobnie jak w przypadku tomu *Naturalizm prawniczy. Interpretacje* chcieliśmy odejść od standardowego schematu przedstawiania realizmu prawniczego. Znów bowiem podejmujemy próbę spojrzenia na naturalizm prawniczy z nieco innej, szerszej, a w tym przypadku przede wszystkim filozoficznej perspektywy. Pewne wątpliwości może natomiast budzić pominięcie niektórych stanowisk naturalistycznych w prawie. Chcieliśmy jednak pokazać przede wszystkim te koncepcje naturalizmu prawniczego, które są w naszym przekonaniu najbardziej oryginalne lub są w literaturze uznawane za paradygmatyczne. I tak na przykład publikujemy artykuł Wojciecha Załuskiego *Realizm prawniczy Błażeja Pascala*, w którym bodaj po raz pierwszy omówiona zostaje, niezwykle skądinąd interesująca, realistyczna koncepcja prawa Pascala, rezygnując równocześnie z przedstawienia realistycznych stanowisk we współczesnej francuskiej filozofii prawa, zwłaszcza zaś poglądów Leona Duguit oraz François Gény, które po prostu uznaliśmy za mniej interesujące. Podobnie zresztą postąpiliśmy z wątkiem naturalistycznym w niemieckiej filozofii prawa. Ograniczenia były podyktowane zarówno wymienionymi już powyżej względami, jak i z dwóch innych jeszcze powodów, a mianowicie merytorycznego, to znaczy braku dostatecznej znajomości pewnych koncepcji, oraz technicznego (wydawniczego), czyli nadmiernej objętości tomu. Mamy nadzieję, że niniejsze opracowanie wraz z wydawanym równocześnie tomem *Naturalizm prawniczy. Interpretacje* będzie dobrym punktem wyjścia do dyskusji na temat współczesnego naturalizmu prawniczego oraz do dalszych badań nad możliwymi zastosowaniami modeli naturalistycznych w nauce i praktyce prawniczej.

2. Tom składa się z szesnastu tekstów. W tym opracowaniu również nie zdecydowaliśmy się na podział na części, chociaż staraliśmy się zachować pewien porządek chronologiczny i merytoryczny. Dlatego najpierw prezentujemy teksty poświęcone stanowiskom naturalistycznym w starożytnej, średniowiecznej, nowożytnej i współczesnej filozofii, a następnie dopiero teksty dotyczące naturalizmu (realizmu) prawniczego.

Tom otwiera artykuł Bartosza Brożka *Naturalizm w filozofii średniowiecznej* poświęcony analizie średniowiecznego pojęcia „natury” oraz dyskutowanym ówczesnie naturalistycznym metodom badania świata. Autor zwraca uwagę na średniowieczny spór o autonomię natury, nawiązując w szczególności do myśli św. Augustyna oraz przedstawicieli szkoły z Chartres. Następnie przedstawione zostają kontrowersje związane z koncepcją podwójnej prawdy, a artykuł kończy przedstawienie doniosłych różnic pomiędzy naturalizmem średniowiecznym i współczesnym.

Drugi z tekstów autorstwa Mateusza Hohola, *Naturalne podstawy normatywności: Hobbes i Hume* stanowi próbę przedstawienia jednego z kluczowych stanowisk naturalistycznych w kwestii podstaw normatywności w filozofii nowożytnej. Autor rozpoczyna od analizy klasycznego obrazu świata, w którym normy były wpisane w strukturę świata podobnie jak prawa przyrody, a którego rozpad zainicjował poszukiwania nowych uzasadnień normatywności. Następnie przedstawione zostają naturalistyczne koncepcje owych uzasadnień: koncepcja Tomasza Hobbesa, który źródeł normatywności poszukiwał w autorytecie suwerena, oraz koncepcja Davida Hume’a, dla którego uzasadnienie normatywności związane jest z naturą ludzką.

Trzecim jest wspomniany już wcześniej esej Wojciecha Załuskiego *Realizm prawniczy Błażeja Pascala*. Autor omawia, posiadające specyficznie realistyczny rys, filozoficznoprawne poglądy Pascala. W szczególności Pascalowską interpretację genezy prawa, konwencjonalistyczne ujęcie normatywności prawa, realistyczne ujęcie prawa natury, wreszcie zalecenie *pensée de derrière*. Uważamy, że koncepcja Pascala może stać się ważnym źródłem inspiracji dla współczesnych badań nad naturalizmem prawniczym, dlatego nie powinna być w żadnym przypadku pominięta.

Czwartym jest artykuł Marty Soniewickiej *Naturalizm według Fryderyka Nietzschego*. Trudno jest wyobrazić sobie analizę źródeł współczesnego naturalizmu filozoficznego i prawniczego bez pogłębionej refleksji na temat koncepcji Nietzschego. Autorka komentuje najpierw dokonane przez Leitera rozróżnienie na naturalizm metodologiczny i substancjalny, by następnie przejść do omówienia naturalizmu w wersji zaproponowanej przez Nietzschego. Kolejno rozważa wariant ontologiczny oraz epistemologiczny Nietzscheańskiego naturalizmu. Zwraca w szczególności uwagę na metodę genealogiczną, która znajduje u Nietzschego zastosowanie do rozważań na temat pochodzenia pojęć i wartości zarówno moralnych, jak i prawnych.

W piątym esej *Narodziny i rozwój pragmatycznego naturalizmu w filozofii niemieckiej* Karol Chrobak kolejno przedstawia i komentuje naturalistyczne poglądy Johanna Gottlieba Fichtego, Ludwika Feuerbacha, Fryderyka Nietzschego, Karla Löwitha, Helmutha Plessnera, Arnolda Gehlena, Karola Marksa oraz materialistyczno-historyczny nurt w Szkole Frankfurckiej.

Szóstym jest artykuł Łukasza Kurka *Zarzut błędu naturalistycznego i jego wpływ na dwudziestowieczną metaetykę*. Autor rozpoczyna od krytycznej analizy „zarzutu

Moore'a", by następnie zająć się kolejno naturalizmem moralnym, emotywiizmem oraz stanowiskiem antynaturalistycznym.

Siódmym, ostatnim w „sekwencji filozoficznej” jest artykuł Marcina Gorazdy *Filozoficzne i naukowe inspiracje naturalizacji prawa w wariacie amerykańskiego realizmu*. Autor kolejno omawia źródła filozoficzne, „inspiracje naukowe” (socjologiczne, ekonomiczne oraz psychologiczne), wreszcie tak zwane inspiracje nieobecne naturalizmu prawniczego.

Ósmym otwierającym liczącą dziewięć tekstów „sekwencję filozoficznoprawną” jest obszerne studium Susan Haack *O pragmatyzmie prawnym: dokąd wiedzie nas „Ścieżka prawa”?*. Artykuł jest przede wszystkim poświęcony omówieniu koncepcji prawa Olivera Wendella Holmesa. Autorka najpierw rozważa współczesne znaczenia pojęcia „pragmatyzm”, następnie omawia tradycję pragmatyzmu w filozofii, by dopiero w części trzeciej i następnym zająć się pogłębioną analizą różnych aspektów poglądów Holmesa, w szczególności tych wyłożonych w jego programowym esej *The Path of the Law*. Ostatnia część poświęcona jest refleksji na temat starego i nowego pragmatyzmu. Artykuł napisany przez wybitną znawczynię pragmatyzmu filozoficznego jest znakomitym wstępem do badań na temat amerykańskiego realizmu prawnego.

Również kolejny, dziewiąty, artykuł Marcina Gorazdy *U źródeł amerykańskiego realizmu prawnego* poświęcony jest analizie poglądów Holmesa. Autor nie ogranicza się jednak wyłącznie do prezentacji jego koncepcji. W szczególności stara się na amerykański realizm prawny spojrzeć z perspektywy współczesnej filozofii prawa, komentując najpierw samo pojęcie, a następnie omawiając „inspiracje intelektualne i otoczenie społeczne realistów”. O Holmesie jako prekursorze realistów pisze natomiast w ostatniej części artykułu. Wcześniejszy jego tekst o inspiracjach filozoficznych i naukowych, studium Haack oraz komentowany właśnie artykuł stanowią pewną komplementarną całość, którą warto byłoby czytać w takiej kolejności, jak są one właśnie publikowane w tym tomie.

Obok amerykańskiego z całą pewnością najważniejszym, a w każdym razie najbardziej znanym był skandynawski realizm prawny. O stanowisku tym pisze Katarzyna Elias w dziesiątym z kolei artykule *Obowiązywanie prawa w ujęciu skandynawskiego realizmu prawnego*. Autorka stara się przez pryzmat kluczowego dla tego nurtu pojęcia obowiązywania prawa omówić najważniejsze założenia realizmu skandynawskiego. Komentuje poglądy trzech najważniejszych przedstawicieli realizmu skandynawskiego, a mianowicie Axela Hägerströma, Karla Olivecrony oraz Alfa Rossa.

Punktem wyjścia dla Marka Jakubca w jedenastym tekście *„Tû-Tû” Alfa Rossa a tezy skandynawskiego realizmu prawnego* jest opublikowany w 1957 r. artykuł, uznawany przez wielu za najważniejszy dla zrozumienia realistycznej koncepcji prawa Rossa. Autor analizuje główne tezy tytułowego artykułu, starając się pokazać swoistość poglądów Rossa, uznawanego skądinąd za najwybitniejszego przedstawiciela szkoły skandynawskiej.

O innym jeszcze stanowisku naturalistycznym w prawie mowa jest w artykułach, dwunastym i trzynastym, Julii Stanek: *Rosyjski realizm prawny. Psychologiczna koncepcja prawa – powstanie i rozwój oraz Teoria Nikołaja Korkunowa. Pierwsza próba psychologicznego ujęcia prawa*. Po raz pierwszy w literaturze polskiej i zapewne nie tylko podjęta zostaje próba przedstawienia psychologicznie zorientowanych rosyjskich teorii prawa. Do tej pory zwykle uwaga badaczy skupiała się wyłącznie na psychologicznej teorii prawa Leona Petrażyckiego. Autorka stara się powiedzieć coś więcej o „otoczeniu Petrażyckiego”, zarówno o jego poprzednikach, jak i o kontynuatorach. Pokazanie tego historycznego tła, zwłaszcza zaś omówienie poglądów Korkunowa, pozwala na lepsze zrozumienie i docenienie koncepcji Petrażyckiego.

Nie powinno więc czytelnika dziwić, że dwa kolejne opracowania, czternaste i piętnaste, poświęcone są już wyłącznie teorii Petrażyckiego. W pierwszym artykule Bartosza Brożka *Emocje jako fundament prawa. Uwagi o teorii Leona Petrażyckiego* przedstawiony zostaje zarys psychologicznej teorii prawa Petrażyckiego, w drugim zaś eseju Anny Brożek *Leona Petrażyckiego wizja logiki adekwatnej jego koncepcja logiki*.

Tom zamyka studium Alessandra Serpe *W perspektywie realizmu. Norberto Bobbio o prawie, polityce i demokracji*. Tym razem omówiona zostaje koncepcja Norberta Bobbio, czołowego przedstawiciela włoskiego realizmu prawnego. Istotną wartością publikowanego artykułu jest przybliżenie polskiemu czytelnikowi poglądów na prawo, filozofię prawa, politykę oraz demokrację ważnego włoskiego filozofa prawa.

3. Z pewnością nie da się prowadzić poważniejszych badań nad naturalizmem prawniczym bez pogłębionej refleksji na temat jego źródeł. Zdajemy sobie oczywiście sprawę z tego, że obydwa wydawane właśnie tomy są ze sobą ściśle powiązane. W wielu tekstach publikowanych w tomie *Naturalizm prawniczy. Interpretacje* znajdziemy liczne odwołania historyczne, w niniejszym z kolei wiele wątków interpretacyjnych, pojęciowych i problemowych. W ramach projektu *Naturalizacja prawa* opublikowana została już wcześniej monografia Wojciecha Załuskiego *Game Theory in Jurisprudence* (Copernicus Center Press 2013) oraz kilka artykułów. W latach 2015–2017 planujemy wydać następne (6–8) monografie poświęcone szczegółowym zagadnieniom związanym z „naturalizacją prawa”, a na koniec podsumowujące nasz projekt badawczy opracowanie w języku angielskim.

Kraków, grudzień 2014 r.

Jerzy Stelmach, Bartosz Brożek,
Łukasz Kurek, Katarzyna Elias

Naturalizm w filozofii średniowiecznej*

Różne doktryny i postawy teoretyczne, które określić można mianem „naturalistycznych”, odnaleźć da się we wszystkich okresach rozwoju filozofii. Przy pewnej dopuszczalnej interpretacji spór Platona z Arystotelesem był przecież pierwszą dyskusją antynaturalisty z naturalistą. Podobnie rzecz się ma z filozofią chrześcijańskiego średniowiecza; choć jest to bez wyjątku refleksja uprawiana w cieniu i na potrzeby teologii, dostrzec w niej można wątki, które zasługują na miano naturalistycznych. Trzeba oczywiście pamiętać, że naturalizm średniowieczny nie przypominał – i nie mógł przypominać – tego, co naturalizmem zwie się dzisiaj. Celem tego eseju będzie zatem nie tylko próba scharakteryzowania średniowiecznego naturalizmu, lecz także wskazanie, czym różnił się on od swego współczesnego odpowiednika.

Dla zrozumienia rozmaitych odmian średniowiecznej refleksji filozoficznej podstawowe znaczenie ma pojęcie natury. Okazuje się, że w zależności od tego, jak rozumiano naturę, odmiennie zarysowywano relację pomiędzy teologią (czyli refleksją nad Objawieniem) a filozofią naturalną (czyli refleksją nad światem)¹. W poniższych rozważaniach przedstawię dwa kluczowe momenty w rozwoju myśli średniowiecznej – momenty, w których pojęcie natury przyjmowało nową treść i formę. Pierwszym z nich było powstanie i działalność szkoły z Chartres w XII w.; drugim – spór awerroistów łacińskich z paryskimi teologami pod koniec wieku XIII. Te dwie filozoficzne szkoły przyczyniły się do wypracowania pojęcia autonomicznej natury, a zatem wyznaczenia przestrzeni, w której operować mogli średniowieczni „naturaliści”. Było to przy tym pojęcie całkiem odmienne od tego, jak dziś rozumiemy naturę, o czym staram się przekonywać w końcowej części eseju.

* Projekt został sfinansowany ze środków Narodowego Centrum Nauki przyznanych na podstawie decyzji numer DEC-2012/04/A/HS5/00655.

¹ Warto dodać, że podobny problem rozważali filozofowie arabscy. Por. B. Brożek, *The Double Truth Controversy. An Analytical Essay*, Kraków 2010, s. 16–20; R.C. Taylor, *“Truth Does Not Contradict Truth”: Averroes and the Unity of Truth*, Topoi 2000, Vol. 19, No. 1, s. 3–16.

1. Spór o autonomię natury

Wczesna filozofia średniowieczna znajdowała się pod przemożnym wpływem myśli św. Augustyna, co widoczne jest także w odniesieniu do pojęcia natury. Augustyn był w tej kwestii dość ambiwalentny. Z jednej strony, w jego pismach raz po raz pojawia się wizja natury skażonej grzechem pierworodnym. Z drugiej – szczególnie w dziełach późniejszych, na przykład w komentarzu do *Księgi Rodzaju* – podkreśla, że cała natura stworzona została przez Boga, który „widział, że wszystko to było dobre”. Ta ambiwalencja, wyrastająca z konstatacji istnienia zła w świecie, ale przecież w świecie stworzonym przez Boga, miała dwie daleko idące konsekwencje. Pierwszą z nich najłatwiej dostrzec, analizując głoszoną przez Augustyna koncepcję racji załączkowych (*logoi spermatikoi, rationes seminales*). We wspomnianym komentarzu do *Księgi Rodzaju* pisze on:

W tym małym ziarnku siła jest cudowniejsza i doskonalsza, dzięki której wilgoć połączona z pobliską ziemią potrafi przekształcić się we właściwość danego drzewa (...). Podobnie jak w ziarnku niewidzialne razem było wszystko, co z czasem wyrosło w drzewo, tak należy sądzić i o świecie, kiedy Bóg wszystko jednocześnie stworzył; że miał on wszystko, co w nim zostało dokonane, kiedy uczyniony został dzień; nie tylko niebo wraz ze słońcem, księżycem i gwiazdami (...), ale również to, co wydaje woda i ziemia potencjalnie oraz przyczynowo, – zanim w czasie rozwiną się tak, jak je już znamy w tych dziełach, które Bóg aż dotąd spełnia².

Racje załączkowe stanowią przyczyny wszystkiego, co dzieje się w świecie – zarówno w naturalnym biegu rzeczy, jak i w przypadku zdarzeń cudownych. W tej wizji nie sposób odróżnić tego, co naturalne, od tego, co ponadnaturalne.

Różnica między naturalnym biegiem rzeczy a cudem [staje się] już nie różnicą istoty, a jedynie stopnia i psychologicznej kategorii przyzwyczajania. Każde, nawet najbardziej powszechne zjawisko, [jest] cudem, tyle że cudem powszednim³.

Mówiąc inaczej, w ujęciu Augustyna natura nie jest czymś autonomicznym. Nie istnieją żadne kryteria odróżnienia tego, co stanowi naturalny bieg rzeczy, od zdarzeń będących cudownymi ingerencjami Boga w porządek świata. W tym właśnie duchu Grzegorz Wielki zauważa:

² Augustyn, *De Genesi ad litteram*, V, 23, 44–45, cyt. za: S. Budzik, *Czy św. Augustyn był prekursorem teorii ewolucji?*, Zagadnienia Filozoficzne w Nauce 1991, t. XIII, s. 66.

³ Z. Liana, *Inspiracje chrześcijańskie w rozwoju myśli naukowej we wczesnym średniowieczu*, Zagadnienia Filozoficzne w Nauce 1993, t. XV, s. 27.

To, że sucha różdżka Aronowa zakwitła, wszystkich wprawilo w zdziwienie; (tymczasem) każdego dnia ze spragnionej gleby wyrastają drzewa, a nie dziwi się nikt. To, że pięcioma chlebami nasyconych zostało pięć tysięcy mężczyzn, że jadło w ustach się rozrosło, wszystkich wprawilo w zdziwienie; (tymczasem) każdego dnia posiane ziarno rozmnaża się pełnią kłosów, a nie dziwi się nikt. Podobnie wszyscy dziwili się, widząc wodę przemienioną w wino, (tymczasem) każdego dnia wilgoć ziemi wchłaniana przez korzeń winnej latorośli w wino się zamienia, a nie dziwi się nikt⁴.

Po drugie, Augustyn, uznając naturę za znak Boga (*signum Dei*), położył podwaliny pod mistyczno-symboliczne rozumienie świata. Autorzy wczesnośredniowieczni nie byli zainteresowani opisem praw rządzących otaczającą ich rzeczywistością – jeśli już odwoływali się do zjawisk fizycznych, to jedynie *secundum mysticum sensum*, wedle ich mistycznego znaczenia, wskazując na przykład, że świat jest symbolem człowieka, Słońce – Chrystusa, Księżyc – Kościoła (bo ten nie świeci światłem własnym, ale odbija światło Chrystusa), zaćmienie Słońca symbolizuje śmierć Chrystusa, zaćmienie Księżyca – prześladowania Kościoła, a trzęsienia ziemi są znakiem sądu bożego⁵. W tym symboliczno-mistycznym podejściu do natury trudno odnaleźć przestrzeń dla rozumowego badania rzeczywistości.

We wczesnej filozofii średniowiecznej istniała jednak inna, bardziej przychylna naturze tradycja, choć przez stulecia ustępująca przed naporem bardziej mistycznych koncepcji. Jej zarys odnaleźć można u Augustyna, który wszak twierdził, że trzeba uwzględnić naturalne poznanie świata, a jeśli jakiś autor – nawet pogański – doszedł do poznania prawdy w sposób pewny, Pismo Święte należy tłumaczyć w taki sposób, by proponowana interpretacja prawdę tę respektowała⁶. Do tradycji tej nawiązali w wieku XII przedstawiciele tak zwanej szkoły z Chartres: Wilhelm z Conches, Teodoryk z Chartres i Adelard z Bath. Odpowiadając zwołannikom mistyczno-symbolicznej interpretacji natury, Wilhelm z Conches pisze:

Sami nie znają sił natury, a ponieważ pragną, by wszyscy byli towarzyszami ich ignorancji, nie chcą, aby ktokolwiek siły te badał i poszukiwał przyczyn rzeczy. Chcą, byśmy wierzyli niczym prostacy, aby wypełniło się proroctwo: „I był kapłan niczym lud”. My jednakże twierdzimy, że dla wszystkich rzeczy należy poszukiwać racji. (...) Wolą nie wiedzieć niż kogoś pytać; a gdy dowiadują się, że ktoś inny poszukuje (racji), to obwołują go heretykiem, zapatrzeni bardziej w swój mniisi kaptur niż ufni swej mądrości⁷.

⁴ Grzegorz Wielki, *Moralia in Job*, VI, 15n, 18, cyt. za: Z. Liana, *Inspiracje chrześcijańskie...*, s. 28.

⁵ Por. Z. Liana, *Inspiracje chrześcijańskie...*, s. 29.

⁶ Por. *ibidem*, s. 26.

⁷ Wilhelm z Conches, *Philosophia Mundi*, Pretoria 1974, s. 32, cyt. za: Z. Liana, *Inspiracje chrześcijańskie...*, s. 8.

ISBN 978-83-264-8241-0

Cena 49 zł
(w tym 5% VAT)

Zamówienia:

infolinia 801 04 45 45, fax 22 535 80 01
zamowienia.książki@wolterskluwer.pl
www.wolterskluwer.pl
księgarnia internetowa www.profinfo.pl

